

ספרים

היוצאים לאור

על-ידי

חברת מקיצי נרדמים

תשפ"ג

שנת קס"א לייסוד החברה ושנת צ' להעברתה לארץ ישראל

ראשי החברה

הוועד הפועל בישראל

שולמית אליצור
יושבת ראש

משה אידל
חגי בן-שמאי
אבישי בר-אשר
אברהם גרוסמן
יעקב זוסמן
אהרן ממן
שמחה עמנואל
מרדכי עקיבא פרידמן
פנחס רוט
קטרינה ריגו
יהודה צבי שטמפפר

עמוס גאולה
מזכיר כבוד

חברי כבוד

ירחמיאל (רוברט) ברודי, ירושלים	חיים סלוביץ'יק, ניו-יורק
נחמן דנציג, ניו-יורק	יוסף ינון (פנטון), ירושלים
חנה טורניאנסקי, ירושלים	א' דב פרידברג, טורונטו
מנחם כהנא, ירושלים	שלמה קלמן רייף, קיימברידג'
שניאור זלמן ליימן, ניו-יורק	בנימין ריצ'לר, ירושלים
ראובן שמחה שטיינר, ניו-יורק	

קבץ על יד

כט (לט)

קבץ על יד

דברים שבכתב היוצאים לאור בפעם הראשונה

סדרה חדשה ספר כט (לט)

הוצאת מקיצי נרדמים
ירושלים תשפ"ג

ספר זה יוצא לאור בסיוע
קרן הרב דוד משה ועמליה רוזן
קבץ על יד מופיע באופן קבוע אחת לשנה. כתב העת מקיים שיפוט עמיתים.

הפצה: הוצאת מאגנס, 02-6586659
sales.israel@magnypress.co.il

ISSN 0334-1313

©

כל הזכויות שמורות לחברת מקיצי נרדמים

עריכת לשון: שרה כהן

עיצוב גרפי: אירית נחום

נדפס בישראל

דפוס אורדע בע"מ

Printed in Israel

ספר זה מוקדש לעילוי נשמת חברינו

מלאכי בית אריה

אהרן דותן

שמואל סירא

מנחם חיים שמלצר

שהלכו לעולמם בין קובץ לקובץ

מר שמעון חן
בעל דפוס גרפית
ליווה בעשור האחרון את ההוצאה לאור
של ספרי מקיצי נרדמים
בטוב טעם ודעת
יהי זכרו ברוך

תוכן העניינים

1	ממסורה לשיר ומשיר למסורה: על 'אוהל מכוון בנייניי' של רב סעדיה גאון יוצא לאור על ידי עמרי לבנת
39	קובץ הלכות מגניזת גרמניה – מאוצרות הקטלוג החדש של קטעי כריכות בגרמניה יוצא לאור על ידי שמחה עמנואל
59	קדש קדשים – מהדורה ביקורתית בצירוף מבוא והערות יוצאת לאור על ידי אמיר בועז
213	'שאלות לחכמי ארץ ישראל': איגרת שאלות בקבלה מאמצע המאה השש עשרה יוצאת לאור על ידי נועם לב-אל

רשימת המשתתפים בכרך זה

אמיר בועז, מוסמך החוג למדע הדתות, האוניברסיטה העברית בירושלים
amir.boas@mail.huji.ac.il

נועם לב-אל, תלמיד מחקר, החוג למחשבת ישראל, האוניברסיטה העברית
בירושלים
noam131189@gmail.com

עמרי לבנת, תלמיד מחקר, בית הספר למדעי התרבות, אוניברסיטת תל-אביב
omrilivnat@gmail.com

פרופ' שמחה עמנואל, החוג לתלמוד, האוניברסיטה העברית בירושלים
simcha.emanuel@mail.huji.ac.il

קובץ הלכות מגניזת גרמניה
מאוצרות הקטלוג החדש של קטעי כריכות בגרמניה

יוצא לאור על ידי שמחה עמנואל

מבוא

א. הקטלוג החדש של קטעי הכריכות בגרמניה

קטעים מתוך כתבי יד עבריים ששימשו לכריכת תיקים ארכיוניים, ספרי דפוס וכתבי יד לטיניים מתגלים באלפיהם בכל רחבי אירופה. אחת הארצות העשירות ביותר בתחום זה היא גרמניה. יהודים התגוררו בגרמניה לאורך מאות שנים, ואין זה מפתיע שכתבי יד ש'לא היה בהם צורך' (בעיני נוכרים, ולעיתים גם בעיני יהודים) מצאו את דרכם אל כריכות הספרים.¹

חקר קטעי הכריכות בגרמניה החל כבר במאה השמונה עשרה, ומאז חוקרים רבים חיפשו ביוזמתם אחר קטעים כאלה, או שנחשפו אליהם בדרך מקרה. הקטעים שנמצאו קוטלגו על ידי החוקרים ואף פורסמו. המחקר בתחום זה התפתח מאוד בשנים האחרונות, כאשר פרופ' אנדראס לנרד מאוניברסיטת יוהנס גוטנברג במיינץ נטל על שכמו את מלאכת ריכוז כל המידע הקיים על קטעים עבריים בגרמניה, חיפוש שיטתי אחר קטעים נוספים בכל רחבי גרמניה וקטלוג כל הקטעים, הישנים והחדשים, שרבים מאוד מהם לא היו ידועים כלל. פירותיו של מאמץ זה מונחים עתה לפנינו – קטלוג גדול ומקיף של 2,497 (!) קטעי כריכות.² קטעים אלו פזורים במאות ספריות וארכיונים,³ מהם שמחזיקים באוצרותיהם קטע אחד בלבד ומהם שמחזיקים למעלה מ-250 קטעים.⁴ הספריות והארכיונים שקטעיהם מתוארים בקטלוג פזורים בכל רחבי גרמניה, לאורכה ולרוחבה, למן שטרלזונד (Stralsund)⁵ שעל שפת הים הבלטי ועד

* מחקר זה נכתב במסגרת הקתדרה לקודיקולוגיה ופלאוגרפיה על שם לודוויג יסלון, האוניברסיטה העברית בירושלים. תודתי לרב יעקב ישראל סטל על הערותיו החשובות.

1 על גניות אירופה ראה שמחה עמנואל, מגנוי אירופה, ירושלים תשע"ה–תשע"ט, א, עמ' 63–17; והוספות ותיקונים, שם, ב, עמ' 361–365.

2 Andreas Lehnardt, *Die hebräischen und aramäischen Einbandfragmente in deutschen Archiven, Bibliotheken und Sammlungen* (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Band VI, 5), Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2021

3 על מניין זה יש להוסיף עוד ספריות וארכיונים רבים מאוד שלנרד בדק ולא מצא בהם ולו גם קטע עברי אחד.

4 לתיאור מפורט של מאות הקטעים שנמצאו בספרייה העירונית בטריר ראה לנרד, עמ' 720–826, מס' 2068–2319. בספריות רבות אחרות מצא לנרד קטע אחד בלבד; ראה למשל בהערה הסמוכה.

5 בעיר זו מצא לנרד קטע עברי אחד בלבד, בארכיון העירוני, והוא דף אחד מתוך ספר 'אבי העזרי' שכתב ר' אליעזר בן יואל הלוי (ראבי"ה); ראה לנרד, עמ' 700, מס' 2016. כפי שציין לנרד, צילום של הקטע מובא במאמרו של Burkhaed Kunkel, 'Mittelalterliche Bücher של und Buchbestandteile in nachreformatorischen Kontexten. Ein Plädoyer für das opus

לפרייבורג, הסמוכה למשולש הגבולות עם צרפת ושווייץ. הקטעים רשומים בקטלוג לפי סדר אלפביתי של הספריות, ובדרך כלל הקטעים שבכל ספרייה מסודרים לפי נושאים: מקרא, פירושי מקרא, וכן הלאה.⁶

חשיבותו של הקטלוג החדש כפולה. האחת – בגילויים של מאות רבות של קטעים חדשים בכל רחבי גרמניה, שלא היו ידועים מעולם. כדי לסבר את האוזן אביא שתי דוגמאות.⁷ האחת: קטעי תלמוד בבלי שנמצאו בגרמניה. פרופ' יעקב זוסמן והמסייעים על ידו השקיעו מאמץ רב שנים ורחב היקף לקטלג את כל עדי הנוסח של התלמוד הבבלי, בכל רחבי העולם, והם נרשמו אחד לאחד ב'אוצר כתבי-היד התלמודיים' (ירושלים תשע"ב). תשע שנים לאחר מכן יצא לאור הקטלוג של לנרד, ובו כמות נכבדה מאוד של קטעים שלא היו ידועים בעת ש'אוצר כתבי-היד התלמודיים' יצא לאור. במסכת שבת, למשל, רשומים אצל זוסמן 12 קטעים שנמצאו בגרמניה, ואילו לנרד מוסיף עוד 7 קטעים נוספים.⁸ במסכת בבא בתרא רשם זוסמן שמונה קטעים, ולנרד הוסיף עליהם עוד ארבעה.⁹ וכן הלאה. ודוגמה שנייה: קטעי תוספות לתלמוד. בנימין ריצ'לר, שבקי בכל רזי הספריות שבעולם, רשם 17 קטעי תוספות בספריות גרמניה, ואילו לנרד הצליח להכפיל את מניינם.¹⁰

מעלה נוספת בקטלוג החדש, והיא איננה פחותה בחשיבותה מהראשונה, היא התיאור המפורט והמדוקדק של כל אחד מאלפי הקטעים. בכל ערך נרשם השם המלא

completum als materielles Zeugnis seiner geschichtlichen Identität', Natalja Ganina (and other, eds.), *Von mittelalterlichen und neuzeitlichen Beständen in russischen Bibliotheken und Archiven*, Erfurt 2016, p. 227. קטעים נוספים של ספר 'אבי העזרי' פוזורים בספריות שונות בעולם; ראה שמחה עמנואל, שבקי לוחות: ספרים אבודים של בעלי התוספות, ירושלים תשס"ז, עמ' 101–103, ושם בהערה 229; הנ"ל, מגנוי אירופה (לעיל), הערה 1, א, עמ' 55, ושם בהערה 183.

6 סידור הקטעים בכל ספרייה וספרייה לפי נושאים נוח מאוד למשתמש. אך היה רצוי להוסיף מפתח לפי סדר הסיגנטורות. מפתח כזה היה מועיל מאוד למציאת קטע שכבר נידון במחקר, ובפרט אם מדובר בקטע שמצוי בספרייה שמחזיקה עשרות רבות, ואף מאות, של קטעים עבריים.

7 דוגמאות אלו נבחרו משום שהן מאפשרות לראות בנקל את היקף הקטעים החדשים שחשף לנרד. תמונה דומה תעלה בידי מי שיצא לבדוק את היקף הקטעים החדשים במקצועות אחרים.

8 הקטעים שנרשמו אצל זוסמן: לנרד, מס' 43, 160, 161, 1407, 1660, 1764, 1767, 1768, 1769, 1892, 1893, 1894 (לנרד ציין בכל קטע את מספרו ב'אוצר כתבי-היד התלמודיים'). הקטעים החדשים: לנרד, מס' 470, 471, 1230, 1763, 1765, 1766, 2055.

9 הקטעים שנרשמו אצל זוסמן: לנרד, מס' 386, 423, 519, 594, 1790, 1949, 2057, 2323. הקטעים החדשים: שם, מס' 296–299.

10 בנימין ריצ'לר, 'כתבי היד של תוספות על התלמוד', אברהם (רמי) ריינר ואחרים (עורכים), תא שמע: מחקרים במדעי היהדות לזכרו של ישראל מ' תא-שמע, אלון שבות תשע"ב, עמ' 771–854 (לפי המפתח בעמ' 844–854); לנרד, לפי המפתח בעמ' 920–922.

של הספרייה (והמחלקה); הסיגנטורה המדויקת של הקטע; הנתונים הקודיקולוגיים והפלאוגרפיים; שם המחבר והחיבור; תיאור מדויק של היקף הקטע; פרטים מדויקים על כתב היד או הספר שבתוכו נמצא הקטע; וביבליוגרפיה של אזכורים קודמים של הקטע בקטלוגים ישנים ובספרות המחקר.

ב. חיבור (או ליקוט) הלכתי חדש

לנרד מצא בספריית המדינה במינכן 160 קטעי כריכות, בתחומי דעת רבים ומגוונים.¹¹ במאמר זה אעסוק בשני קטעים של כתב יד, שהועתק במאה החמש עשרה לערך. האחד (Cod. hebr. 419, XVI) ידוע כבר עשרות שנים¹² והשני (2 Inc.c.a. 1584 a) התגלה רק עתה על ידי לנרד.

שני הקטעים שבספריית המדינה במינכן הם שני חלקיו של גיליון אחד (שני דפים רצופים), שנחתך לרוחבו לשני חלקים. החלק העליון של הגיליון שימש לכריכת האינקונבולה שמספרה 2 Inc.c.a. 1584 a (להלן: מינכן 1584). הכורך קיפל את תחתית הקטע והוא מבצבץ לאחור הקונטרס הראשון של הספר. קיפול זה מקשה על קריאת שתי השורות האחרונות (או השורה האחרונה) שבקטע זה. החלק התחתון של הגיליון שימש לכריכת ספר אחר, ומספרו של הקטע: Cod. hebr. 419. XIV (להלן: מינכן 419). הכורך הוסיף וגזר מעט משני הקטעים, לעיתים בצד זה ולעיתים בצד אחר, ולכן חסר בהם מעט טקסט. אך צירוף שני הקטעים מעמיד לפנינו גיליון אחד של שני דפים רצופים, כמעט שלמים.

שני הקטעים שימשו לכריכת שני ספרי ערש (אינקונבולות). לקראת סוף המאה החמש עשרה¹³ – סמוך מאוד להדפסתם של שני הספרים – הם היו בידי של הכומר זיגיסמונד וורדר (Sigismund Werder) בעיר וולד (Wald), צפונית מזרחית לרגנסבורג; ולפחות אחד מהם נכרך כנראה במנזר אמרם (Emmeram) שברגנסבורג.¹⁴ ברבות הימים התגלגלו שני הספרים למקומות שונים, אך בסופו של דבר הגיעו שניהם,

11 לנרד, עמ' 590–645, מס' 1699–1885.

12 קטע זה מתואר בקטלוג קודם של קטעי הכריכות בגרמניה: *Hebräische Handschriften*, 2, herausgegeben von Hans Striedl, beschrieben von Ernst Roth, Wiesbaden 1965 (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Band VI,2), pp. 284–285, no. 440

13 כתב היד הועתק כזכור לערך במאה החמש עשרה, ונמצא שלא חלפו ימים רבים מאז כתיבתו ועד להשחתתו.

14 קטע 419: ראה בקטלוג הספרייה במינכן, https://inkunabeln.digital-sammlungen.de/Exemplar_I-540,5.html; קטע 1584: שם, https://inkunabeln.digital-sammlungen.de/Exemplar_P-305,2.html

ובתוכם הקטעים העבריים, לספריית המדינה במינכן. הזיהוי ששני הקטעים באים מטופס אחד, ואף מגיליון אחד, נקבע לראשונה על ידי לנרד בקטלוג החדש.¹⁵ מסתבר שכתב היד העברי ששימש לכריכת שני הספרים נלקח מיהודי רגנסבורג. ושמה הדבר קשור בעלילת הדם שהייתה בעיר בשנות השבעים של המאה החמש עשרה.¹⁶ רגנסבורג הייתה מרכז תורני חשוב לאורך מאות שנים, עד לגירוש היהודים בשנת 1519. לקראת סוף המאה החמש עשרה פעלו שם, בין השאר, ר' ישראל ברונא ור' אייזיק שטיין.¹⁷ ושמה החיבור שבקטעי הכריכות הגיע מספרייתו של חכם מפורסם.

*

לקט ההלכות שבשני הדפים עוסק בארבעה נושאים הלכתיים. הוא פותח בהלכות שבת (דף 1 ע"א; רק סוף ההלכות נותר בידינו), עובר לדיני ברכת כוהנים (דף 1 ע"א-ע"ב), ואז עובר לפתע (ללא כותרת או סימן היכר אחר) להלכות פסח ופסקה קצרה בהלכות חלה (דף 1 ע"ב); ולבסוף: דיון ארוך ומפורט בהלכות צידוק הדיון, קבורה ואבלות (דף 1 ע"ב-2 ע"ב), שסופו חסר. וזה טיבן של ארבע חטיבות אלו:

- הלכות שבת, שנכתב בסופן 'הדרן עלך הילכות שבת', מכילות את שתי ההלכות האחרונות שבהלכות שבת בסימני ספר התרומה (הפסקה האחרונה חסרה בדפוסים, אך מצויה בחלק מכתבי היד של הספר).¹⁸
- בהלכות ברכת כוהנים אינני מוצא מאפיינים מיוחדים (וראה להלן, ליד הערה 29).
- להלכות פסח יש זיקה ברורה לספר האסופות האשכנזי, כ"י ציריך, אוסף ברגינסקי BCB 405 (לשעבר: מונטיפיורי 134).¹⁹ זהותו של מחבר ספר האסופות, וגם זמנו,

15 לנרד, עמ' 636-637, מס' 1829-1830.

16 ראה Ronnie Po-Chia Hsia, *The Myth of Ritual Murder: Jews and Magic in Reformation Germany*, New Haven 1988, pp. 66-85. על החרמת ספרים של יהודי

רגנסבורג בשנת 1476 ראה Ilona Steimann, 'The Preservation of Hebrew Books by Christians in the Pre-Reformation German Milieu', Irina Wandrey (ed.), *Jewish Manuscript Cultures: New Perspectives*, Berlin 2017, pp. 208-209

17 על הראשון ראה: אברהם פוקס, 'החומר ההיסטורי בשאלות ותשובות ר' ישראל ברונא', עבודת דוקטור, ישיבה אוניברסיטה, ניו יורק 1974, ובעיקר עמ' 58-81; ועל השני: שמואל ק' מירסקי, 'ביאורי ר' יצחק אייזיק שטיין על הסמ"ג מכ"י, תלפיות, ז, חוברת א (תשי"ח), עמ' 33-35; יהודה לייב ביאלר, מן הגנוזים, א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 9 ואילך; ספר מצוות גדול (סמ"ג) השלם, א, ירושלים תשנ"ג, עמ' 25-28. לרשימת מקיפה יותר של חכמי רגנסבורג בדורות שלפני הגירוש ראה Germania Judaica, Band III, 1350-1519, hrsg. von Arye Maimon, Mordechai Breuer and Yacov Guggenheim, Tübingen 1987-2003, 2 Teilband, pp. 1190-1199

18 ראה להלן, הערות 39, 42.

19 בהערותיי ציינתי את המקבילות. זיקה דומה קיימת גם בחיבור נוסף, שפרסמתי במקום אחר וכינתי אותו 'מעין ספר האסופות'; ראה מגנזי אירופה (לעיל, הערה 1), ב, עמ' 259-270.

אינם ברורים. אך מסתבר שהמחבר היה תלמידו של ר' אלעזר מוורמייזא (הרוקח), ואם כך הוא, נכתב ספר האסופות לערך באמצע המאה השלוש עשרה.²⁰

- לחטיבה האחרונה, על הלכות אבלות, יש זיקה ברורה לשלושה חיבורים: ספר 'אבי העזרי' (ראבי"ה), ספר רוקח וספר האסופות.²¹ בחטיבה זו נזכרים שלושה חכמים, כולם בני משפחה אחת. ר' אליעזר בן נתן (ראב"ן) נזכר פעם אחת;²² חתנו, ר' יואל הלוי, נזכר פעמיים;²³ ואילו נכדו, ר' אליעזר בן יואל הלוי (ראבי"ה) נזכר שלוש פעמים – לעיתים בשמו ('רבי' אבי"ה), לעיתים בשם ספרו ('רבי' אבי העזרי כתב) ולעיתים בשמו ובשם ספרו כאחד.²⁴ ר' אלעזר מוורמייזא לא נזכר בחטיבה זו, אך כאמור יש לחיבורנו זיקה מסוימת לכתביו (או למקורות קדומים יותר שהובאו בהם).

נמצאנו למדים שהחטיבה הראשונה בדפים שבידינו (הלכות שבת) היא פרי עטו של חכם צרפתי²⁵ ואילו שתי החטיבות האחרונות (הלכות פסח והלכות אבלות) הן אשכנזיות מובהקות. החכם המאוחר ביותר הנזכר בדפים שלפנינו הוא ראבי"ה, שנפטר בתחילת שנות העשרים של המאה השלוש עשרה;²⁶ אך הוא לא נזכר כמורו של המחבר. ניתן אפוא להעריך שחיבורנו נכתב באשכנז, לערך באמצע המאה השלוש עשרה, במקביל לערך לזמן חיבורו של ספר 'אור זרוע'²⁷ (חכם שלא נזכר כלל בחיבורנו), ואולי אף מעט לאחר מכן. אפשר שבדפים שלפנינו יש חיבור רצוף אחד, של מחבר עלום שם, שאינני יודע לזהותו. אך ייתכן גם שאין כאן אלא ליקוט, מעשה ידיו של סופר אנונימי, שצירף למקום אחד קטעים מחיבורים שונים, שאין קשר אורגני ביניהם.²⁸ המחבר (או המלקט) של החיבור שלפנינו הוא בוודאי אשכנזי, שכן חכמי אשכנז במאה השלוש עשרה הביאו לעיתים בחיבוריהם מתורת צרפת (ובכלל זה אף מספר התרומה), ואילו חכמי צרפת לא הביאו מתורת אשכנז.

- 20 ראה שם, עמ' 260–262, ובספרות הרשומה שם.
- 21 בהערותי ציינתי את המקבילות. לעיתים הנוסח בספר האסופות נראה מקורי יותר מזה שבחיבור שלפנינו; ראה להלן, הערה 91.
- 22 ראה להלן, ליד הערה 75.
- 23 ראה בהערה הסמוכה, וכן להלן, ליד הערה 95.
- 24 ראה להלן, ליד הערות 81, 82, 98 (בספר אבי העזרי רבי' אליעזר כתב בשם אביו רבי' יואל הלוי'). במקרים אחרים נטל המחבר דברים מספר אבי העזרי מבלי לנקוב בשמו; ראה למשל להלן, הערה 96.
- 25 ר' ברוך בן יצחק, מחבר ספר התרומה, הוא חכם צרפתי, ואין לו כל קשר לוורמייזא. ראה שמחה עמנואל, עטרת זקנים: עיון מחודש בתולדותיהם של חכמים, ירושלים תשפ"א, עמ' 44–20.
- 26 ראה אפרים א' אורבך, בעלי התוספות, מהדורה רביעית מורחבת, ירושלים תש"ם, עמ' 382.
- 27 ראה אורבך, שם, עמ' 437.
- 28 על ספרי ליקוטים כאלה ראה, למשל: שרגא אברמסון, 'ליקוטי תורה', סיני, קג (תשמ"ט), עמ' קצג–ריב; עמנואל, שברי לוחות (לעיל, הערה 5), עמ' 250–269.

*

שני עניינים בחיבור שלפנינו ראויים לציון.

א. משפט קטוע וסתום בהלכות ברכת כוהנים: 'מכאן והלאה אומ' פ... סכום הפסוקים כנגד ס' אותיות שבברכת כהנים'.²⁹ מניין האותיות בברכת כוהנים כבר נזכר בשיר השירים רבה (ג, ו), אך לפנינו התייחסות למניין הפסוקים שיש לומר בעת ברכת הכוהנים, וזאת לא מצאנו בספרי הלכה אחרים. בתלמוד נחלקו אמוראים האם יש לומר פסוקים בזמן ברכת כוהנים במקדש, ואולי גם בגבולין.³⁰ בימי הביניים יש שפסקו (או שהעידו על מנהג) לומר פסוקים, אך איש מהם לא כתב שיש לומר שישים פסוקים.³¹ עם זאת, הרב יעקב ישראל סטל הודיעני כי בסידור האשכנזי שבכ"י פריז, הספרייה הלאומית héb. 646 הובאו שישים פסוקים כחלק אינטגרלי מברכת כוהנים (בדרך כלל: ארבעה פסוקים לכל מילה בברכת כוהנים).³² אברהם פרנקל מסר לי כי כך הוא גם במחזור שבכ"י גיסן, ספריית האוניברסיטה.³³ לפנינו אפוא שלוש עדויות על מנהג שלא נודע עד כה.

ב. בהלכות אבלות מצויה פסיקה חדשה, שיש לה גם משמעות היסטורית: 'אבל אסור לעסוק בדברי תורה, אבל אם ירצה לקרות יעסוק בדברים רעים שבירמיה ומעיניני סיפור הגזירות כי בזה לא ישמח את לבו. ובעל הנקמות ינקמינו מאויבינו במהרה בימינו'.³⁴

בתלמוד נאמר שמותר לקרוא בתשעה באב בדברים הרעים שבירמיה, ונחלקו הפוסקים האם קריאה זו מותרת גם לאבל.³⁵ המחבר האנונימי שלנו התיר לאבל לקרוא גם ב'סיפור הגזירות', ואינני מכיר פסיקה כזו במקורות אחרים.

29 ראה להלן, ליד הערה 52.

30 סוטה לט ע"ב-מ ע"א.

31 ראה מחזור ויטרי, מהדורת אריה גולדשמידט, ירושלים תשס"ד-תשפ"ג, א, עמ' רב; ספר הנייר, מהדורת גרשון אפעל, ירושלים תשנ"ד, עמ' צה, בשם ר' יהודה שירליאון: 'רבי' יצחק אסר לומר אותם פסוקים שרגילים העם לומר אחר כל התיבה; ספר כלבו, מהדורת דוד אברהם, ירושלים תש"ן-תשס"ז, סוף סי' קכה, (ז, עמ' תקכח-תקל), ושם בהערות; דרכי משה, או"ח, סי' קכח: 'ונהגו עלמא עכשיו לומר פסוקים [...] ומוטב שלא לאמרם, אלא דנהגו כן'.

32 כ"י פריז, דף 732-733. כתב היד הועתק באזור זלצבורג בשנת 1390; ראה עמנואל, שברי לוחות (לעיל, הערה 5), עמ' 245, הערה 103.

33 כ"י גיסן, דף 766. בכתב היד נותרו רק הפסוקים לשש המילים הראשונות של ברכת כוהנים. אברהם פרנקל הודיעני עוד כי בכתבי יד אחרים של סידורים אשכנזיים מימי הביניים יש מגוון רחב של פסוקים שיש לאומרם בברכת כוהנים.

34 ראה להלן, ליד הערה 97.

35 ראה בבלי תענית ל ע"א; תשובות ר' יצחק בן שמואל מדמפייר (ר"י הזקן), מהדורת פנחס רוט ואברהם (רמי) ריינר, ירושלים תש"ף, סי' צו, עמ' 162; ספר ראבי"ה הוא אבי העזרי, מהדורת

'סיפור הגזירות' הם בוודאי החיבורים האשכנזיים שתיעדו את הפרעות ביהודי גרמניה, למן מסע הצלב הראשון ואילך.³⁶ כרוניקות אלו נידונו בהרחבה בדורות האחרונים, ואחת השאלות שעלתה לדין היא: מה הייתה תפוצתם של חיבורים אלו בימי הביניים.³⁷ אינני יודע האם פסיקתו של המחבר שמותר לקרוא בחיבורים אלו הביאה אבליים לנהוג כן (ואולי פסיקה זו משקפת מנהג שכבר היה קיים בזמנו של המחבר). מכל מקום, יש בדברים אלו כדי ללמד על היכרותם של אנשי אשכנז עם הכרוניקות על הפרעות, ולפחות עם חלקם.

דוד דבליצקי, בני ברק תשס"ה, ב, סי' תתמא, סעיף לב, עמ' שסב-שסג; טור ובית יוסף, יורה דעה, סי' שפד.

36 אחת הכרוניקות על גזרות תתנ"ו הועתקה בכתב יד מן המאה הארבע עשרה יחד עם הלכות שמחות של מהר"ם מרוטנבורג, ואולי יש בכך כדי ללמד שאבליים קראו בספרי הגזרות. ראה כ"י דרמשטט, ספריית המדינה והאוניברסיטה Cod. Or. 25, דף א2-13ד (הלכות שמחות) ודף 17-22א ('מעשה הגזירות הישנים'). כרוניקה זו נדפסה, בין השאר, אצל אברהם מאיר הברמן, גזירות אשכנז וצרפת, ירושלים תש"ו, עמ' צג-קד. במחקרה של אווה הברקמפ [להלן, הערה 37] היא נקראת כרוניקה II.

37 ראה שמעון שוורצפוקס, 'מקומם של מסעי הצלב בדברי ימי ישראל', תרבות וחברה בתולדות ישראל בימי הביניים, קובץ מאמרים לזכרו של חיים הלל בן-ששון, ירושלים תשמ"ט, עמ' 260-261; יצחק (אריק) זימר, 'גזרות תתנ"ו בספרי המנהגים בימי הביניים ובעת החדשה: יצירה והתפשטות של טקסי האבלות', יום טוב עסיס (ואחרים, עורכים), יהודים מול הצלב: גזרות תתנ"ו בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה, ירושלים תש"ס, עמ' 157-170; David Nirenberg, 'The Rhineland Massacres of Jews in the First Crusade: Memories Medieval and Modern', Gerd Althoff, Johannes Fried and Patrick J. Geary (eds.), *Medieval Concepts of the Past: Ritual, Memory, Historiography*, Cambridge 2002, pp. 294-298; Eva Haverkamp, *Hebräische Berichte über die Judenverfolgungen während des Ersten Kreuzzugs*, Hannover 2005 (Monumenta Germaniae historica. Hebräische Texte aus dem mittelalterlichen Deutschland, 1), pp. 238-240

המהדורה

דף 1 ע"א³⁸

<מינכן 1584>

[ואסור³⁹ להניח על כתפו שולי טליתו הנופל לאחוריו, וכן ב' קרנות טליתו התלויין לפניו למטה אסור]
 [ל]הניחם על כתיפיו [מימין ומשמאל. ומותר ללבוש סרבלו בלא לולאות ולצאת ברשות] הרבים
 ואם נפסקו רצועות סרבלו או הלולאות שמכניס ראשו בהן מותר ללכת בכך, לפי שהלולאות בטילות לסרבל. ואם מוזהבות וראויות עוד לשומם בסרבל, אם כן חשובות הן ולא בטלי ואסור ללכת בהן, כמו טלית שאינה מצויצת כהילכתא דהיוצא בה חייב חטאת. ורצועות התלויות באבנט שבתוך מכנסיים שלו ופעמים שהן חשובין ויקרים והן של משי ותלוי בהן קרסים מוזהבים וקושר ראשו השיני לאנפילאות של עור או בגד ופעמים שהולך יחף, שמא מותר אע"פ שנשא⁴⁰
 חוטין החשובין התלויין באבנטו, לפי שאם חפץ ילבש אנפילאות ויצטרך להם. ואפילו ביום הכיפורים פעמים שקושר בהן ראשי מכנסיים הנופלים למטה וזוקפן למעלה.
 והמחמיר לקשור ולק[בו]ע באנפיליות, וכשנועלן ולובשן כורך ראשו השיני באבנט, וכשהולך יחף נשארו באנפיליות ואינו כלל,⁴¹ טוב הדבר ויצא מכלל ספק ותבא עליו ברכה. פרק שואל.⁴² אמ' רב אשי כד הוינא ביה רב כהנא אמ' המבדיל בין קודש לחול וסלתינן סליתא,⁴³ פי' רש"י וכל שכן בתפילה שרי במלאכה. משמע אם

38 הוספות טכניות שלי מובאות בתוך סוגריים מזווים. קריאות מסופקות נדפסו באות הלולה.

39 סימני ספר התרומה, בתוך: ספר התרומה, מהדורת דוד אברהם, ג-ד, ירושלים תש"ע, סי' רנד, עמ' תתקצד-תתקצה. והשווה ספר התרומה, שם (עמ' תתקפח-תתקצב).

40 צ"ל: שנושא.

41 בסימני ספר התרומה נוסף: עליו.

42 פסקה זו נשמטה בספר התרומה הנדפס, ונדפסה לאחרונה מכתבי יד ב'תשלומי התרומה', בתוך: ספר התרומה לרבנו ברוך ב"ר יצחק הלכות חלה והלכות ארץ ישראל, מהדורת יואל פרידמן, שבי דרום – כפר דרום תשע"ו, עמ' 227-228. פסקה זו באה גם בסיום סימני ספר התרומה שבכ"י קמברידיג', ספריית האוניברסיטה Add. 667.1, דף 94א-ב. לתיאור כתב היד ראה Jacob Leveen, 'A Mahzor of the School of Rashi in the Cambridge University

Library', *REJ*, 125 (1966), pp. 127-140

43 שבת קנ ע"ב. ויש לתקן כאן: בי רב כהנא.

שכח ולא הבדיל בתפילה אתה חננתנו, אע"פ שאין מחזירין אותו, אסור לעשות מלאכה
 במוצאי
 שבת ולא להדליק את הנר עד שיבדיל על הכוס או יאמר בר' את' י"י אלהינו מלך
 העולם המב'
 [בין קודש לחול, אע"פ שאמר ברכו ומעריב ערבים ושמונה עשרה אבל לא הבדיל
 בתפילה].⁴⁴

הדרן עלך הילכות שבת.

<מינכן 419>

הברכות שאומרים הכהנים קודם שישאו כפיהם.
 ברוך את' י"י אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו בקדוש[תו של אהרן
 לברך]
 את עמו ישראל באהבה.⁴⁵ וכשהוא עוקר את רגליו והופך את פניו [כנגד הציבור לברך
 אומר]
 יהי רצון מלפניך י"י אלהינו ואלהי אבותינו שתהא הברכה הזאת שצו[יית לברך את
 עמך]
 ישר' באהבה כפרה וסליחה ולא יהא בה מכשול ועון מעתה ועד [עולם].⁴⁶ [אחר
 מודים כשמיסים ולך נאה להודות מיד החזן קורא כהנים וא]⁴⁷
 ודווקא כשיש שם שנים כדא' אביי⁴⁸ נקיטין לשנים קורין כהנים [ולאחד אינו קורא]
 לא כהן ולא כהנים שנ' כה תברכו את בני ישר' וגו', ש"מ שהכת' מדבר⁴⁹ [אמ'
 ר' יהושוע בן לוי⁵⁰ כל כהן המברך מתברך שנ' ואברכה מברכין, ואמ' [ר' יהושוע
 בן לוי כל]

44 כך הוא ב'תשלומי התרומה'. שורה זו כתובה במקום קיפול הקלף, ולכן איננה ניתנת לקריאה.
 45 לנוסח הברכה ראה רש"י מגילה כז ע"ב, מהדורת אהרן ארנד, ירושלים תשס"ח, עמ' 248–249,
 ושם בהערות. ההשלמות בשורה זו ובשורה הסמוכה הן על פי מחזור ויטרי (לעיל, הערה 31),
 עמ' רא.

46 השווה סוטה לט ע"א: 'כי עקר כרעיה מאי אמר, יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתהא ברכה זו
 שצויתנו לברך את עמך ישראל לא יהא בה מכשול ועון'.

47 נראה שיש להשלים: 'ואינו הפסק בתפילה'. השווה תשובת רבנו תם, בספר ראבי"ה (לעיל,
 הערה 35), סי' אלף וקנה (ד, עמ' רסד–רסה): 'וג"ל דשליח ציבור אסור להפסיק ולקרות
 כהנים, דאפילו ליהא שמייה רבא מברך אסור להפסיק [...] דכי אמר לשנים קורא כהנים,
 אחזן קאי ולא אש"צ'. חכמים אחרים התירו לחזן לקרוא 'כוהנים'; ראה למשל תוספות ברכות
 מד ע"א ד"ה לא יענה ותוספות רבנו יהודה שירליאון, שם (מהדורת ניסן זק"ש, ירושלים
 תשכ"ט–תשל"ב, א, עמ' שנה–שנו).

48 סוטה לח ע"א.

49 אולי יש להשלים: 'בשני כהנים'.

50 שם ע"ב.

כהן שאינו עולה לדוכן עובר בעשה שנ' כה תברכו וכו'. ואמ' ר' יהושע בן לוי⁵¹ כל
[כהן שלא]

נטל ידיו לא ישא כפיו שנ' שאו ידיכם קודש וגו'. מכאן והלאה אומ' פ[סוקים
סכום הפסוקים כנגד ס' אותיות שבברכת כהנים.⁵² אמ' רב חסדא⁵³ אין הכהנים ר[שאים
לכוף קשרי]

אצבעותיהם עד שיחזרו פניהם מן הציבור. ואמ'⁵⁴ רב חסדא אין שליח ציבור רשאי
[להתחיל]

שים שלום עד שיכלה עניית אמן מפי הציבור. ואין הכהנים רשאים לה[חזיר פניהם מן]
הציבור עד שיתחיל שליח ציבור בשים שלום. ואמ' ר' זירא⁵⁵ אין הכהנים [רשאים
לעקור]

רגליהם ולילך עד שיגמור שליח ציבור בשים שלום. ואין הכהנים רשאים ל[⁵⁶

<דף 1 ע"ב>

<מינכן 1584>

[
רבונו של עולם עשינו מה שגזרת עלינו ואתה עשה עמנו כמה שהבטחתנו בתורתך
ככתוב

השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך את ישראל ואת האדמה אשר נתת
לנו כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש. <הלכות פסח> כשטוחנין⁵⁷ לצורך
הפסח

צריך כל אדם שישמור שלא ירד גשם או שלג על התבואה שירצה לצורך המצות. ואם
נפלה תבואתו במים ימכרנה קודם הפסח. ואם נפל מעט מים או גשם או שלג על
תבואתו יסיר אותן החיטין ויקח תחתיהן החיטין הגנובין⁵⁸ ויבישין. וכן עושין.
וכל איש ישראל ילך עם תבואתו לריחיים לטחון ויושב ומשמרו מן החימוץ ויקיים מצוות
ושמרתם

51 שם לט ע"א.

52 לביאור משפט קטוע זה ראה לעיל, ליד הערה 29.

53 סוטה לט ע"ב.

54 משפט זה חסר לפנינו בתלמוד, אך הוא מובא גם בפסקי הרא"ש, ברכות, פ"ה, סוף סי' יז.
ראה גם מחזור ויטרי (לעיל, הערה 31), תחילת עמ' רג.

55 סוטה שם.

56 אולי יש להשלים חלק מהחסר: 'להתחיל בברכה עד שיכלה דיבור מפי הקורא' (ראה סוטה
שם).

57 מכאן ועד להלן ליד הערה 64 מצויים הדברים בשינויים קלים גם בספר האסופות, כ"י ציריך
(לעיל, ליד הערה 19), דף א40-ב.

58 צ"ל: הגובין.

את המצות, דבעינן שימור לשם מצוה. וצריך לשומרו מראש ועד סוף שלא ימצאו פירורי פת חתיכות
 בין החיטין, ולכך מרקדין אותו בנפה ורואין שלא ירדו עליו מים. ונהגו הגוים שמתזיזין
 מים על
 החיטין שלהן כדי לייפות הקמח שאופין מהן לגלוסקאות,⁵⁹ ועל כן יש לשמור שלא
 יעשה כן.
 ואם ישר' אין יכול להיות לריחיים כשיטחון עד שיהא טחונה כולה, מפני טירוד או
 מפני פחד
 או משום אונס אחר, יעמוד שם לכל הפחות עד שיטחון אצלו לשלש מצות, דבעינן
 מצה
 השמורה לשם מצה. וזהו ללילה ראשונה שהוא חובה כדכת' ושמרתם את המצות,
 ונדרש ושמרת'
 את המצות. אפילו ליקח סלת מן הגוי [או שאר קמחים למצות שפיר דמי דאמ' מר]⁶⁰
 והקמחים של גוים אדם ממלא כריסו מהן ובלבד שיאכל כזית מצה באחרונה לשם מצה.
 וכגון
 <מינכן 419>
 [שידוע שלא נתח]מץ הבצק שלא הכסיף פניו.⁶¹ ואין לחוש שמא יערב חמץ לתוך
 הקמח הואיל
 [ולאחר מכן בוררין או]תו בנפה, שאם יש שם חמץ הנפה קולטתו. וכבר היה מעשה
 בימי
 [רבי' שמריה⁶² שנפל] מים על שק שהיה בו קמח של פסח ואמר לרקד הקמח כדי
 שישאר
 [העסה בנפה שמרקד]ין בו הקמח, ומה שעבר בתוכו התייר. והוא הדין עושין אם נפל
 השק בטיט,
 [וכן כשמוליכין קמח] מן הריחיים, אם ירדו גשמים על השק ועברו השק ונכנסו
 בקמח, כגון שעמד

59 בספר האסופות, שם: 'ושלא יתנו מים על התבואה כדי שיסיר קליפתו במהרה כאשר עושין לגוים סלת נקיה'.

60 פסחים מ ע"א. שורה זו כתובה במקום קיפול הקלף ורובה איננו ניתן לקריאה. השלמתי את החסר על פי ספר האסופות, שם.

61 על פי רש"י פסחים, שם.

62 המעשה מובא גם בספר רוקח, פאנו רס"ה, סי' רסג; מעשה רוקח, מהדורת חיים הירשפרונג, סאניק תער"ב, סי' פב; 'מעין ספר האסופות' (לעיל, הערה 19), עמ' 264.

[תחת צנור אחד או שלא כיסו השק ועברו המים בתוך השק בקמח],⁶³ צריך לרקוד הקמח. ואם צריך לטחון בתוך הרגל יעשה, ואין צריך [לשלוח ישראל לריחיים] אם ירצה, כי אין חובה כי אם לג' מצות ללילה ראשונה.⁶⁴ תורת חלה.

[בין] של פסח בין שאר ימים טובים, העיסה⁶⁵ שלוקחין ממנה חלה צריכה שיהא בה

[שיעור מ"ג] ביצים וחומש ביצה, כמניין חל"ה, וזהו עשירית האיפה. ואם לש פחות ובירך

[עושה ברכה] לבטלה. סליק

[צידי]וק הדין. מן הדין היה לומר צידוק הדין בשעת יציאת נשמה, אלא שממתניין לאסיפות עם בבית הקברות קודם שיקברו המת.⁶⁶

[אומרים צידוק הדין] על המת אבל לא באילו הימים, בחולו של מועד ובחנוכה ופורים. בוורמישא

[קראום] בחולו של מועד דרך הליכה, אבל במגנצא לא נהגו לאומרו כי אם על אדם גדול.⁶⁷

[וכיון שאין] אומ' צידוק הדין אין אומרים קדיש, לפי שאין אומ' קדיש כי אם אחר אמירת פסוקים.

[ודאי לאדם מופלא שמש]פידין במועד ואומ' קדיש דצידוק הדין, וכן בחנוכה ופורים.

<דף 2 ע"א>

<מינכן 1584>

ובניסן⁶⁸ [כל החודש מצדיקין דרך הליכה] וכן בפיון מראש ח[ודש עד מוצאי שבועות]

63 השלמתי מתוך ספר האסופות, על אף שמסתבר שאין די מקום בשורה להשלמה זו.

64 עד כאן בספר האסופות.

65 השווה מחזור ויטרי (לעיל, הערה 31), ב, עמ' שצב (המשפט האחרון כאן מתאים לתוספת למחזור ויטרי שבכ"י לונדון; ראה שם במדור שינויי נוסחאות, הערה ז).

66 דברים זהים מצויים בספר רוקח, בספר ראבי"ה ובספר האסופות. ראה ספר רוקח (לעיל, הערה 62), סי' שטז, בשם 'מנהגים'; ראבי"ה (לעיל, הערה 35), סי' תתמא, סוף סעיף סח, עמ' שעא; ספר האסופות, דף 798.

67 השווה מעשה הגאונים, מהדורת אברהם עפשטיין ויעקב פריימן, ברלין תר"ע, עמ' 49: 'וכן נעשו מעשים בוורמישא מה שלא עשו מעולם במגנצא בימי רבותי', בראש חדש (!) קראו פסוקי צידוק הדין כשהן הולכין ואמרו קדיש של תחיית המתים, ובמגנצא אין אומ' צידוק הדין וקדיש בראש חדש אלא אם כן תלמיד חכם גדול; וכך גם בספר רוקח (לעיל, הערה 62). והשווה הלכות שמחות השלם מאת רבינו מאיר ב"ר ברוך מרוטנבורג ז"ל, מהדורת עקיבא דוב לאנדא ויעקב אהרן לאנדא, ירושלים תשל"ו, סי' פז, עמ' קב (ההשלמות בשתי השורות הסמוכות הן על פי הלכות שמחות).

68 ראבי"ה, סי' תתמא, סעיף ע, עמ' שעב. והשווה ספר האסופות, דף 98א: 'בוורמישא אין אומ'

מצדיקין בדרך. ומערב יום הכיפורים עד אסר[ן חג סוכות מצדיקין] בדרך. ונהגו שבערב פסח אין מצדיקין מפני שאין⁶⁹ קורין הלל על ש[חיטה], וכן ביום טבוח שהוא ערב שבועות.⁷⁰ ושאר ערבי ימים טובים מצדיקי[ן, וכל] הימים שקורין בהן הלל אין מצדיקין לגמרי. אבל בימים שאין קור[ין הלל] ותשעה באב ובפורים בי"ד ובט"ו אומ' צידוק הדין בדרך. בוורמי[שא⁷¹ אומ' בראש] חודש צידוק הדין בדרך ואומ' הקדיש בבית הקברות. אבל [במגנצא אין אומ' אלא על תלמיד חכם].

ובערב ראש השנה מצדיקין בהליכה כמו בשאר ערבי ימים טובים. וצי[] וכשיגמור⁷² קדיש תולש כל אחד עשב ומן העפר עמו ומשליכים אחר גיוס [וטעמו של דבר כדי]

להפסיק מן המיתה. וכשתולשין העשבים אומ' יציצו ויפרחו מעיר כעשב [הארץ], והאי קרא⁷³ נאמר על תחיית המתים. והעפר על שם שמוכיר בו כי עפר [אנחנו]. ורוחצין ידיהם ופניהם ואומ' פסוק זה,⁷⁴ בילע המות לנצח ומחה י"י אלהים דמעה [מעל כל פנים וחרפת עמו]

יסיר מעל כל הארץ כי י"י דבר. וכתב רבי' אבן⁷⁵ רחיצה זו שרוחצין על שם שמי[תה] מכפרת]

כעגלה ערופה דכתיב בה⁷⁶ ירחצו ידיהם על העגלה הערופה בנחל.

[⁷⁷ ימים וכש]]

צדוק הדין מראש חדש ניסן עד לאחר החג, אבל קודם החג או אותו בדרך. וכן באסרו חג, וכן מראש חדש סיון עד מוצאי שבועות ואסרו חג, וכן לסוכות מיום כפור'.
69 צ"ל: היו. וכן הוא בראבי"ה, שם.

70 בראבי"ה, שם: 'שהוא אסרו חג דעצרת' ('יום טבוח' הוא מוצאי שבועות; השווה משנה, חגיגה ב, ד).

71 רוקח (לעיל, הערה 62). והשווה הפרדס, מהדורת חיים יהודה עהרענרייך, בודפשט תרפ"ד, עמ' רסא.

72 מעשה הגאונים (לעיל, הערה 67), עמ' 51: 'לוקחין עפר ועמו עשב'; רוקח (לעיל, הערה 62). על מנהג זה ראה יעקב ישראל סטל, 'הוראות והנהגות לרבינו יהודה החסיד', מוריה, לב, גיליון ג-ה (תשע"ג), עמ' יא-כב.

73 תהילים עב, טז.

74 ישעיהו כה, ח.

75 ספר ראב"ן הוא אבן העזר, מהדורת דוד דבליצקי, בני ברק תשס"ח-תשע"ב, א, סי' יא.

76 דברים כא, ו.

77 שורה זו כתובה במקום קיפול הקלף, ולכן איננה ניתנת לקריאה. לפי תיאורו של לנרד (לעיל, הערה 15), המילים הראשונות שניתן לקרוא בשורה זו הן: 'ויצא מביתו שבעה'; ואולי צ"ל: 'ויצא מביתו שבעה ימים'. כלומר האבל אינו יוצא מביתו שבעה ימים אלא באים אליו להתפלל, והנימוקים לכך באים בסמוך.

עשרה בני אדם ומתפללין בביתו כל ז' הימים בבקר ובערב, כי הנשמה חוזרת מבייתו
 לכוּבו ומכוּבו]
 <מינכן 419>
 לבית, ⁷⁸ ולכך באין להתפלל שם וכדי להשמיע לאבל קדושה וברכו. ⁷⁹ בשחרית כל
 אחד ואחד
 קורא קורבנות וגם הזמירות, והחזן אינו מגביה קולו ומתפלל יוצר ושמונה עשרה.
 ובשיני
 ובחמשי אל יאמר והוא רחום, אלא יאמר תחינה והמתפללין שם לאחר גמר התפילה.
 וכן
 עושין בבקר ובערב בכל יום אומ' תחינה אחר סיום התפילה. וכשנפטרין משם הולכין
 לבית הכנסת, ואם מוצאים ציבור שמתפללין תפיל' הלחש י"ח אל יתפללו עמהם, ואם
 קורין קרית
 שמע קורין עם הציבור פרשה ראשונה. ⁸⁰ אבל רבי' אבי"ה אומ' ⁸¹ אין צריך לומר כי
 אם פסוק
 ראשון שמע ישראל' י"י אלהינו י"י אחד. רבי' אבי העזרי כתב ⁸² נהגו האבלים לנעול
 מנעלים רחבים
 כגון בוטיש ⁸³ מפני איסטניסות, ובשעת תפילה חולצין. תנ' רב' ⁸⁴ אבל בשבת ראשונה
 אל יצא

- 78 השווה רוקח (לעיל, הערה 62), סוף סי' שיג: 'בפרקי דר' אליעזר בפרק ל"ד [...] ז' ימי האבל הנפש חוזרת והולכת מבייתו לכוּבו ומכוּבו לביתו' (הדברים אינם לפנינו בפרקי דר' אליעזר, ואפשר שהציטוט ברוקח מסתיים לעיל מזה. והשווה שבלי הלקט השלם, מהדורת שלמה בובר, וילנה תרמ"ז, הלכות שמחות, סי' כא). ראה גם זוהר, בראשית, דף ריח ע"ב-ריט ע"א: 'כל ז' יומין נשמתא אזלא מביתיה לקבריה ומקבריה לביתיה ואתאבלת עלוי דגופא'.
 79 זו סיבה אחרת להתפלל בבית האבל. השווה מאורות הראשונים, מהדורת שמואל אליעזר שטרן, א, ירושלים תשס"ב, עמ' קפח-קפט, סי' כט: 'ורבי' שמואל אמר שמה שמתפללין בבית האבל אינו אלא מפני שאינו בא לבית הכנסת, להוציא חובת האבילים בתפילה, להשמיעם קדיש וברכות וקדושה במניין'.
 80 רוקח (לעיל, הערה 62): 'מנהגים [...] ואותם שהתפללו עם האבל כבר, כשנכנסין לבית הכנסת אל יתפללו עם הציבור, שכבר נפטרו. אלא קורין את שמע פרשה ראשונה; הפרדס (לעיל, הערה 71), עמ' רסד.
 81 ראבי"ה (לעיל, הערה 35), סי' תתמא, סעיף עא, עמ' שעב.
 82 שם, סי' תתסד, עמ' תה.
 83 אביגדור אפטוביצר במהדורתו (ראבי"ה, ירושלים תשכ"ד², ג, עמ' 628, הערה 1) כתב: 'צרפתית bottes. ושם פי' המלה מנעלים העשויים מעור עגל, וצ"ל שהיו עושים ג"כ מנעלים כאלה מבגד'.
 84 מועד קטן כג ע"א, בשינוי.

מפתח ביתו, שבת שנייה יוצא ואינו יושב במקומו בבית הכנסת, שבת שלישית אם רוצה

ישב בבית הכנסת במקומו, שבת רביעית הרי הוא ככל אדם. מי שאירע לו אבילות לפני יום טוב, אפילו לא ישב אלא יום אחד באבילות בטל הימנו גזירת שבעה ושלושים יום, ומקצת היום ככולו. כל שלשה ימים הראשונים אסור בשאילת שלום, ומן שלשה

ועד שבעה משיב ואינו שואל, מיכאן ואילך שואל ומשיב.⁸⁵ שמועה רחוקה⁸⁶
 [זהו שעברו כבר ל']
 [וחולץ]

<2 ע"ב>

<מיןבן 1584>

[נ] והג אבילות כמשפטו. ומי שמת לו אביו או אמו כשחזרין מביית
 [הקברות] ו.⁸⁷ אבל לשאר מתים אין עושין כן, אבל בבית חולצין. ואין אומ' הלל
 [מי]⁸⁸ שמת לו מת בשבת לא יתאבל עד למחרתו, אלא יכנס בבית הכנסת עם
 [עצמו כאבל. והשבת אינו הוא מן שבעת ימי אבילותו כי אם עד למחר
 [ה והמונע עצמו מלבכות בשבת תבא עליו ברכה. ואם מת לו מת
 [יום אחד קודם שבת] או אפילו' שעה אחת, השבת עולה לו למניין ז'. והשבת אינו
 מפסקת בימי

[אבלו. רגלים] מפסיקין ואינם עולים מן המניין, וכגון שקברוהו ברגל. אבל אם קברוהו

[לפני הרגל יו]ם אחד קודם הרגל בטל הימנו גזירת ז'. אבל שלשים לא בטלו.
 [ואם קברו ח' ימים קודם קודם הרגל בטילה הימנו גזירת ל' שהוא גילוח וגיהוץ.

בפסח

[ובעצרת וב]ראש השנה וביום הכיפורים ובסוכות, אם ימות באילו הרגלים אפי' יום אחד

85 שם כא ע"ב.

86 יש להשלים את החסר על פי ספר רוקח (לעיל, הערה 62): 'שמועה רחוקה שכבר עברו ל' יום צריך לישב באבילות שעה אחת ויושב על גבי קרקע שעה וחולץ מנעליו ושוהא שעה אחת ונועל לאלתר'.

87 יש להשלים: 'בחזרתם הולכין יחיפים'. השווה מעשה הגאונים (לעיל, הערה 67), עמ' 50.

88 מכאן ועד להלן, הערה 90, מצויים הדברים גם בספר האסופות, דף 100א-ב. ועל פיו יש להשלים כאן: 'מי שמת לו מת בשבת לא יקרע את בגדיו ולא יתאבל עליו בו ביום עד למחרתו, ולא יחשב ז' ימי אבלו אלא מיום א' וא[י]לך. והעוצר עצמו מלבכות תבא עליו ברכה'.

[פוסק ימי אבלות ובט]לה גזירת ז'. ולאחר המועד ישלים ל' יום עם ימי המועד.⁸⁹
 ומותר לרחוץ
 [ולכבס ולעשות צרכיו].⁹⁰ מת וברית מילה שהם ביום אחד מקדימין
 במצות המילה
] [ת. אונן שהוא בעל ברית מתפלל חוץ לבית הכנסת
] [מ]ביאין [את] הנער]⁹¹
] [א]ת מתו. ואבל בעל ברית יתפלל תחילה בביתו וכשיביאו הנער יכנס בבית
 <מינכן 419>
 הכנסת, וכן המוהל. בערב שבת קודם שיתחיל החזן ברכו בבית האבל נועל
 את מנעליו ויושב על ספסל. ומחדש נהגו שהאבל הולך לבית הכנסת ומתפלל שם
 מעריב
 ואינו גומר תפילתו בביתו,⁹² אבל למחר הולך לבית הכנסת. ואחר⁹³ יציאת בית הכנס'
 יוצא ויושב
 לפני בית הכנסת כדי שיקבילו הקהל את פניו והם נראין (כאבין) [כבאין] לנחמו
 ואחר כך חוזר לביתו.
 אבל אין עושין כן ביום טוב. וראיתי מת שמת בשבת וישב האבל השבת שאחריו לפנים
 בית הכנס' כדי שינחמנו.⁹⁴ רבי ר' יואל הלוי מבונא היה מצריך להתפלל בעשרה אפי'
 במקום
 שאין שם אבל.⁹⁵ וקיימ' לן דמתאבל אדם עם אשתו לכבודה. ודווקא על חמיו ועל
 חמותו ולא

89 בספר האסופות נוסף: 'דקיימא לן הלכה כרבן גמלי'. אם השלים ז' ימי אבלות קודם הרגל נתבטל הימנו גזירת ל'.

90 עד כאן בספר האסופות.

91 שורה זו כתובה במקום קיפול הקלף, ולכן איננה ניתנת לקריאה. ניתן להשלים את החסר על פי ספר האסופות, דף 83א: 'פעם אחת ראיתי אונן שהיה בעל ברית, והתפלל לפני בית הכנסת, ואחרי כן נכנס לבית הכנסת והביאו לו הנער ותפס אותו בחיקו עד שנמול, ושוב חזר למתו וקברו את המת' (נדפס בתוך: זכרון ברית לראשונים, מהדורת יעקב גלסברג, ברלין וקראקא תרנ"ב, עמ' 123-124).

92 ראבי"ה (לעיל, הערה 35), סי' תתמא, סעיף מא, עמ' שסו: 'ורבינו זקני כתב דמה שנוהג האונן לישב בשבת לפני בית הכנסת ואינו נכנס לתוכו, אינו מנהג. וכתב שלפני הגזירה לא היה מנהג לעשות כן במגנצא' (אך ראב"ן כתב: 'לישב במנחה בשבת'; ראה ראב"ן [לעיל, הערה 75], ב, עמ' תרי).

93 ספר האסופות, דף 101ב.

94 השווה ספר האסופות, דף 101ג: 'אבל שמת לו מת בתוך ימי אבלותו בעוד שהוא אונן, אל יתפלל בביתו אלא ילך לפני בית הכנסת. ואם שבת הוא לא יכנס לישב בפנים בבית הכנסת כדי שינחמנו הקהל לפני בית הכנסת [...]'.
 95 ראבי"ה (לעיל, הערה 35), סי' תתמא, סעיף כו, עמ' שסא.

על שאר קרוביה. וכן היא מתאבלת עם בעלה וכן עם אביו ועם אמו ועם אחיו ועם אחותו,

ובפניהם דווקא, אבל שלא בפניהן לא. ובתשו' כת' 96 בני בנים הרי הם כבנים וחייבים לישב

באבילות על זקנים, אבל הזקן אינו יושב על בני בנים באבילות. אבל אסור לעסוק בדברי תורה, אבל אם ירצה לקרות יעסוק בדברים רעים שבירמיה ומעינייני סיפור הגזירות כי בזה לא ישמח את לבו. ובעל הנקמות ינקמינו מאויבינו במהרה בימינו.⁹⁷ בספר אבי העזרי רבי' אליעזר כתב בשם אביו רבי' יואל הלוי⁹⁸ שכשנפטרה אחותו מרת מרים

ש[היתה אחותו נשואה מאמו שלא נתאבל עליה והלך בו ביום לרחוץ להראו]ת הלכה לתלמידיו

[אבלים⁹⁹

]

96 ראבי"ה, שם, סעיף לא, עמ' שסב: 'וראיתי כתוב בתשובות שהורה רבינו שמואל בן רבינו יהודה כהן משום אביו לישב באבילות על זקנים, אבל הזקן לא ישב באבילות על בני בנים שהם חייבים בכבודו'.

97 ראה לעיל, ליד הערה 34.

98 ראבי"ה (לעיל, הערה 35), סי' תתמא, סעיף ל, עמ' שסא.

99 הדפים הבאים חסרים.

